

УДК 001:63](477)«185/190»(092)

DOI: 10.31470/2786-6327/2022/1/78-85

Світлана Горденко

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

svetagordenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3581-8630>

Researcher ID: W-5199-2018

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

НАУКОВІ ПОШУКИ А. Є. ЗАЙКЕВИЧА У ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧ. XX ст.

Мета статті полягає у вивченні багатогранної наукової діяльності професора Харківського університету Анастаса Єгоровича Зайкевича на тлі розвитку сільськогосподарської науки другої половини XIX – першої третини XX століття.

У даному дослідженні використані такі методи наукового пізнання: аналізу та синтезу, класифікації, хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний та інші допоміжні методи.

У статті висвітлено, що уся наукова діяльність А. Є. Зайкевича була пов'язана з Харківським товариством сільського господарства, де обґрунтовано необхідність організації дослідних полів. Учений займався дослідженням бурякосіянням, розробив програму польових дослідів і методу їх проведення. Досліджено, що до числа найактуальніших питань, цікавих як з практичної так і наукової точки зору, належали питання дослідження культури пшениці, а саме вивчення особливостей культури ярих і озимих пшениць і розповсюдження їх залежно від кліматичних і ґрунтових умов. Детально обґрунтовано методологію, а саме, що при дослідженні пшениці за вказівками ученого потрібно враховувати три головні сторони: 1) природно-історичну, 2) сільськогосподарську, 3) торгово-промислову. Узагальнено, що ученому належать вагомні здобутки з питань поліпшення вітчизняних сортів пшениці.

Ключові слова: *учений, професор Анастас Єгорович Зайкевич, наука, рослинництво, пшениця, сільськогосподарські товариства, методологія, агрономія.*

Svitlana Gordenko

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Medical -Biological Disciplines and Valeology,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

svetagordenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3581-8630>

Researcher ID: W-5199-2018

(30 Sukhomlynskyi Str., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine)

SCIENTIFIC RESEARCH OF A. ZAIKEVYCH IN THE FIELD OF VEGETATIONS SECOND HALF OF THE XIXth – BEGINNING XXth CENTURY

The aim of the article is to the study of multifaceted activity of the professor of Kharkov University of Anastas Zaikevych on the base of development of agricultural science in the second half of the XIXth – the first third of the XXth century.

The following methods of scientific knowledge were used in this research: analysis and synthesis, classification, chronological, comparative-historical, retrospective and other auxiliary methods.

All the scientific activity of A. Ye. Zaikevych was connected with the Kharkov Society of Agriculture, where the need of organization is justified of research fields is elucidated in the article. The scientist was engaged of research of beet sowing, developed a program of field experiments and methods their realization. Among the most actual questions, interesting as a practical and scientific point of view, were the questions of research of the culture of wheat, namely, the study of peculiarities the culture of spring and winter wheat, their distribution depending of climatically and soil conditions is determined in it. The methodology is substantiated in detail, namely, that when researching wheat according to the instructions of the scientist, three main aspects must be taken into account: 1) natural-historical; 2) agricultural; 3) commercial-industrial. By the scientist owns significant achievements in improving of native varieties of wheat are generalized.

Key words: *scientist, professor Anastas Ye. Zaikevych, science, plant growing, wheat, agriculture societies, methodology, agronomy.*

Постановка проблеми. З проголошенням України суверенною державою для істориків було знято табу на розкриття тих чи інших наукових напрямів, вивільнило їх з-під пресу цензури та ідеологічного тиску. Особливо це стосується дослідження наукової, педагогічної і громадської діяльності вчених, внесок яких у розвиток науки або приховувався, замовчувався, або висвітлювався однобічно, неповно.

Сьогодні посилюється інтерес дослідників науки і техніки до вивчення науково-прикладної спадщини вчених, котрі жили і працювали на теренах сучасної України на зламі XIX – XX ст. Цесуттєво позначилося на проблематиці історичних розвідок, серед яких переважають ті, що суперечили офіційному радянському погляду стосовно ролі українських науковців, місця науково-дослідних установ та університетів на теренах України в розвитку науки в пореформений період XIX ст. Біографістика відкриває нові грані в реконструкції минулого, дозволяє дослідити складні процеси культурного та наукового прогресу через життєпис людей, які волею долі формували й уособлювали цілі напрями культурних та науково-технічних пошуків.

Мікроісторія на прикладі життя і діяльності видатних особистостей нерідко виразно проектується на проблеми сьогодення.

Одним із важливих завдань історика науки і техніки є вивчення місця й ролі непересічної особи, ученого у вітчизняній історії, його впливу на розвиток наукової думки, формування нових перспективних напрямів досліджень, використання їх прикладних аспектів у виробництві. До таких учених другої половини XIX – початку 30-х рр. XX століття належить професор Харківського університету, магістр сільського господарства Анастасій Єгорович Зайкевич (1842 – 1931 рр.) – один із фундаторів сільськогосподарської дослідної справи не тільки на теренах України, але й Російської імперії та після утвердження радянської влади – у Радянській Україні (Іванов, 1956).

Дослідження багатогранної наукової, педагогічної та громадської діяльності А. Є. Зайкевича розкриває нові горизонти історії Харківського університету, першої губернської громадсько-практичної організації – Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, науки й освіти Слобожанщини. Окрім того, персоналізація української історії науки надає їй портретної конкретики.

У даній статті робиться спроба показати наукові пошуки професора Анастаса Єгоровича Зайкевича в підвищенні продуктивності рослинництва, зокрема врожайності та акліматизації культури пшениці, на основі запровадження ученим методології польових досліджень.

Досліди на полях із зерновими культурами А. Є. Зайкевич організував в середині 80-х років, де він досліджував правильні шляхи поліпшення сортів пшениці, а саме твердих і м'яких сортів. Сучасні селекціонери продовжують удосконалювати сорти пшениці, а аграрії засівають поля зазначеними сортами пшениці.

В останні роки Україна ввійшла до десятки основних країн виробників і стала одним з провідних світових експортерів пшениці. Але прикро, що пшениця – одна з найпоширеніших

культур рослин у світі, адже в своєму раціоні її використовують більше третини мешканців світу, на сьогодні у зв'язку з російським вторгненням в Україну не може бути доставлена до країн Азії та Африки що може призвести до кризи, що загрожуватиме Європі. Усе це актуалізує дослідження, визначаючи її практичну значимість для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За радянських часів, у 20-ті рр. ХХ ст., спроби проаналізувати розвиток дослідної справи робили В. В. Вінер (Вінер, 1922), О. Г. Дояренко (Дояренко, 1903), М. К. Недокучаєв (Недокучаєв, 1929) та інші вчені, які працювали в дослідних установах в імперську добу, тому в їхніх працях вказується на першорядну роль А. Є. Зайкевича в проведенні сільськогосподарських дослідів, розвитку науки в цілому.

Сучасні дослідники, звертаючись до наукового спадку відомих учених, торкаються проблем сільськогосподарської освіти, у тому числі – і при Харківському університеті. Серед сучасних авторів уперше акцентував увагу на ролі університетів у становленні агрономічної освіти та науки директор ДНСГБ, кандидат сільськогосподарських наук, професор В. А. Вергунов (Вергунов, 2006).

У дисертаційному дослідженні Н. Г. Чайки «Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» простежується участь професора Харківського університету А. Є. Зайкевича в заснуванні дослідних установ при сільськогосподарських товариствах, аналізується діяльність ученого в межах перших наукових закладів – агрономічних лабораторіях при університетах, розглядається робота з поширення сільськогосподарських знань та освіти (Чайка, 2005).

Сьогодні вчені по-новому, з урахуванням надбань сучасної історіографії історії науки і техніки підходять до аналізу наукової спадщини минулого. Найперше, що відрізняє сучасних дослідників від попередників радянської доби, це – нова методологія, звільнена від застарілих стереотипів, перенесення центру ваги в дослідженнях із центральних імперських об'єднань на регіональні, пошук національних відмінностей у діяльності галузевих об'єднань. Висунуті українськими дослідниками концепції збагачують уявлення про місце провідних учених у розвитку аграрної науки, освіти та дослідної справи в передреволюційні десятиліття.

Метою статті є вивчення багатогранної наукової діяльності професора Харківського університету Анастаса Єгоровича Зайкевича на тлі розвитку сільськогосподарської науки другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття.

Відповідно до поставленої мети планується розв'язати такі завдання: вивчити стан наукової розробки досліджуваної теми; здійснити аналіз відповідних напрямів наукових досліджень А. Є. Зайкевича та виділити з-поміж них пріоритетні, показати результати дослідної справи у вивченні дослідів ученого.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХ ст. проблем, що стосувалися розвитку сільськогосподарської освіти, дослідної справи свідчило про розуміння в суспільстві значення науки для сільського господарства. Сільськогосподарська наука відкривала можливості підвищення врожайності, інтенсифікації виробництва, вказувала шляхи збільшення прибутковості господарств.

Відомою постаттю, що науково обґрунтувала необхідність дослідної діяльності в сільськогосподарській сфері, був саме професор Харківського університету А. Є. Зайкевич. Більш широко його дослідницька діяльність проявилася в межах дослідних установ, що належали сільськогосподарським товариствам Малоросійського регіону Півдня Російської імперії. З 1880 р. він розпочав дослідження на полях спочатку в Харківській, а згодом і в інших губерніях країни. Уся громадська і наукова діяльність А. Є. Зайкевича пов'язується з діяльністю Харківського товариства сільського господарства.

Учений обґрунтував необхідність організації дослідних полів, особливо в зоні бурякосіяння, розробив програму польових дослідів і методику їх проведення. Він особисто відвідував господарства, у яких знаходилися дослідні поля, давав вказівки з питань методики проведення дослідів, ретельно обробляв одержаний матеріал та узагальнював результати досліджень. Дослідницька діяльність професора А. Є. Зайкевича визначається вагомими здобутками в агрономічній дослідній справі.

А. Є. Зайкевич вважається одним з організаторів Харківської селекційної станції, Лубенської дослідної станції лікарських рослин, Полтавського і Солоницького дослідних полів. Крім того, учений акліматизував гібридний сорт люцерни, що отримав назву «Люцерна Зайкевича», випробував сорти цукрових і кормових буряків, довів можливість вирощування в Україні перцевої м'яти і казанликської троянди.

Професор Харківського університету А. Є. Зайкевич був ученим-агрономом, фахівцем із багатьох наукових напрямів: селекції, рослинознавства, фізіології сільськогосподарських рослин, агрохімії та агротехніки.

Найбільше агротехнічних дослідів проводилося з питань застосування перегною і мінеральних добрив. Ці досліді дали багато цінних результатів. Ними була доведена ефективність перегною й мінеральних добрив на чорноземних ґрунтах для цукрових буряків і зернових культур, показано особливе значення фосфорнокислих добрив і в першу чергу суперфосфату.

Із самого початку своєї наукової діяльності А. Є. Зайкевич добре усвідомлював перспективи розвитку бурякосіяння в Україні, а також у суміжних із нею областях Центрально-чорноземної смуги Росії. Тому він насамперед зосереджував увагу на проблемі селекції й агротехніки цукрових буряків як найважливішої технічної культури. У 80-х рр. ученому вдалося досягти успіхів у покращенні вітчизняних сортів цукрових буряків.

Рядковий спосіб внесення добрив під цукровий буряк, який пропагував учений, був економічно вигіднішим порівняно з розкидним. Безліч польових дослідів, проведених А. Є. Зайкевичем, дала змогу ученому домогтися результатів, коли внаслідок внесення в рядки кожного пуду суперфосфату можна було отримати пуд цукру. Великий внесок зробив дослідник у справу виведення вітчизняних сортів цукрового та кормового буряку, широку популяризацію посівів іншої кормової культури – кукурудзи (Іванов, 1956).

Праця на дослідних полях дала змогу професору окреслити раціональні шляхи поліпшення вітчизняних сортів пшениці. *Досліді щодо підвищення врожайності вітчизняних сортів пшениці.*

За передбаченнями ученого, в українських губерніях наприкінці XIX – на початку XX ст. великого значення мало набути вирощування пшениці.

Загальна площ полів 56 губерній європейської Росії за п'ятиріччя (1883 – 1887 рр.) становила 10.679.000 десятин, із яких ярою пшеницею було засіяно 8.199.000, озимою – 2.498.000 десятин. Загальний збір ярої пшениці за той же період складав 25.636.200 четверті або 3,1 четверті з десятини, а озимої – 11.787.300 четверті або приблизно 4,8 четверті з десятини (Зайкевич, 1891: с. 4).

Губернії південно-східної Росії – малоросійські, новоросійські губернії та землі Війська Донського – характеризувалися степовими господарствами з великими посівами ярої пшениці, у губерніях південно-західноокраю Росії – Київській, Подільській та Волинській – переважали посіви озимої пшениці.

У результаті аналітичних підрахунків та порівняння показників за вказане п'ятиріччя учений робив висновки про залежність урожайності видів культури пшениці від кліматичних умов. «Піднімаючись до півночі, врожайність озимих пшениць підвищується, переходячи в південно-західні губернії, зокрема Київську, Подільську і Волинську. За вказаний період часу ярої пшениці було всього висіяно 72.000 десятин або приблизно 7 %. Переходячи від південно-західних губерній до східних, між Дніпром і Доном, зустрічається (визначається) перехідна смуга, у якій процентне відношення озимої пшениці швидко падає. Наприклад, у Харківській губернії яра і озима пшениця висіваються порівну... (у межах губернії) на півночі переважає озима пшениця, на півдні губернії – у степовій частині – переважають ярові (Зайкевич, 1891: с. 5)».

Таким чином, до числа найактуальніших питань, цікавих як з практичної, так і з наукової точки зору, належали питання дослідження культури пшениці. Основним завданням цих досліджень учений уважав «вивчення особливостей культури ярих і озимих пшениць і розповсюдження їх залежно від кліматичних, ґрунтовних і культурних умов, що цілком важливо для з'ясування багатьох сторін культури пшениць взагалі».

У роботі, присвяченій визначеній темі, учений, зокрема, вказував: «При дослідженні пшениці потрібно брати до уваги три головні сторони: природно-історичну, сільськогосподарську і торгово-промисловою» (Зайкевич, 1891: с. 7).

Надалі учений пояснював тезу, що визначала основні завдання спостережень та дослідів, проведення яких було необхідним у найближчий час, тобто учений обґрунтував методологію досліджень даної сільськогосподарської культури.

Природно-історичний аспект досліджень повинен на думку ученого стосуватися таких питань: 1) вивчення розповсюдження сортів пшениць по районах і 2) визначення ботанічних ознак сортів пшениць з метою встановлення їхньої наукової класифікації. Як зазначав А. Є. Зайкевич, «при великій кількості сортів у нас дуже часто однакові сорти мають різні назви, і різні – відомі під одним іменем. Таке змішане розуміння веде до істотних незручностей і може бути подолане тільки встановленням класифікації, в основу якої повинні бути покладені ботанічні ознаки» (Зайкевич, 1891: с. 7).

Фізіологічні дослідження повинні були б стосуватися тих сторін розвитку пшениці, з'ясування яких мало б особливе значення для практичних цілей. Це, по-перше, коренева система пшениці, кушіння і розвиток підземних органів залежно від різних умов вирощування; по-друге, вивчення впливу головних атмосферних ознак: температури, світла та вологи на розвиток пшениці її дія на різних стадіях розвитку; по-третє, хімічне дослідження складу зерна в різних сортів, а також спостереження за зміною складу зерна залежно від різних умов ґрунту, погоди і способів вирощування культури. Сюди ж входили й дослідження ґрунтів певного району, де вирощували пшеницю.

До сільськогосподарського аспекту досліджень учений відносив зокрема такі питання: загальну культуру агротехніки пшениці (обробіток ґрунту, удобрення і спосіб посіву, густина посіву, спосіб забивання насіння, укочування і боронування посівів та інше); відмінності сортів культури пшениці (урожайність різних сортів, їхня витривалість залежно від кліматичних умов – вимерзання і засухи – та шкідливого впливу рослинних і тваринних організмів, вилягання й осипка зерна; гнучкість (здатність зазнавати покращення, тобто збільшення продуктивності). До цього напряму досліджень учений відносив і штучний підбір з метою покращення місцевих сортів і подальші дослідження в способах підбору (Зайкевич, 1891: с. 11).

А. Є. Зайкевич стверджував: «Немає ніякого сумніву, що в наших місцевих сортах ... володіємо прекрасним матеріалом для розведення... культури пшениці, які незрівнянно більш витривалі, ніж перенесені до нас з Заходу іноземні сорти пшениці. Однак не викликає сумніву те, що продуктивність більшості наших сортів поступається іноземним, якщо ті і інші поставити в однакові сприятливі умови. Ця недостатньо висока продуктивність і примушує використовувати іноземні сорти в тих випадках, коли інтенсивність господарства зростає і потребує збільшення продуктивності. Щоб зберегти спадкову витривалість наших (українських сортів) пшениць щодо притаманних нашому клімату негараздів і в той же час збільшити їх продуктивність, необхідно використовувати правильний систематичний підбір» (Зайкевич, 1891: с. 9).

Аналізуючи зміни, що відбуваються в процесі вирощування пшениці, учений розрізняв два різні явища (позитивні та негативні зміни): мінливість прогресивну (коли сорт під впливом нових умов видозмінюється і, пристосовуючись до них, збільшує свою продуктивність) і мінливість регресивна (коли він, втрачаючи свої початкові якості, вироджується, водночас втрачаючи культурні якості).

На думку А. Є. Зайкевича, *торгово-промислова складова вивчення пшениць* полягала в дослідженнях результатів торгівлі зерном, млинарського виробництва і хлібопекарства.

Учений наполягав на встановленні єдиної торгової класифікації, у зв'язку з чим необхідним було вивчення великої кількості наявних на той час сортів. Він вважав, що головна вимога торгової класифікації полягала у простоті, заснованій «на невеликому числі марок». Учений пояснював значення встановлення «марок»: «Хлібні марки могли б зробити відомий вплив на культуру в тому розумінні, що сільські господарі, ... враховуючи різницю в цінах на різні марки, турбувалися б не тільки про кращу підготовку зерна, але і про розведення тих сортів, розцінка

яких вища..., тобто...знати склад головних сортів, їхні технічні переваги, вихід борошна, кількість випічки» (Дмитриев, 1887: с. 12).

Ціосновні завдання вивчення культури пшениці було введено до наукових планів А. Є. Зайкевича та до планів досліджень у землеробських господарствах, де організовувалися дослідні поля.

Наприклад, у 1884 р. було організоване перше дослідне поле з метою вивчення різних питань, котрі стосувалися культури зернових хлібів і трав. Вказані основні положення досліджень враховувалися при складанні програми дослідів за вирощуваними сортами пшениці в маєтку М. Х. Гельферіха поблизу Харкова в Студентках.

Спрямування робіт на цьому дослідному полі булотаким: «Улаштування організація дослідного поля в Студентках мало за мету покласти початок дослідженню різного роду питань, котрі виникали у сфері господарства зернового типу, – як технічного, так і економічного характеру» (Дмитриев, 1887).

Наступний етап дослідження асортименту хлібів розпочався з 1890 р. на дослідному полі Харківського товариства сільського господарства, де в основу була покладена розробка питання з класифікації російських сортів ярої пшениці. У звіті А. Є. Зайкевича за 1890 р. стосовно питання повідомляється: «У зв'язку з утворенням хлібної інспекції і встановленням торгових хлібних марок, для ознайомлення з якістю хліба за розпорядженням Міністерства фінансів, через податкових інспекторів було зібрано велику колекцію зразків сортів пшениці, які вирощують у Росії. Частина зразків цієї колекції, а саме: 420 сортів ярої пшениці, – стала матеріалом для посіву на дослідному полі в Хотині». Перш за все, керівництво прийняло рішення зробити посіви для збільшення кількості насінневого матеріалу, тому що зразки складали від 1/10 до 1/8 фунта, і паралельно визначити деякі головні моменти росту та розвитку кожного сорту злакових рослин, а саме: час появи суцвіття, час цвітіння і достигання, що має певне значення в поділі сортів на ранні та пізні. Остання фізіологічна ознака мала б бути прийнятою при класифікації. Розпочаті в 1890 р. дослідження з цього питання пізніше були перенесені на Ново-Таволжанське поле Курської губернії, у заснуванні якого також брав участь А. Є. Зайкевич. Головне завдання роботиз класифікації сортів російської пшениці мало на меті встановити характерні зовнішні морфологічні ознаки, на основі яких можна було б виробити головні положення правильної класифікації з метою експорту з Російської імперії різних сортів пшениці.

Протягом 3-х років проводилася робота зі збільшення кількості посівного матеріалу, визначення деяких фізіологічних особливостей та ознак насіння: схожості, ваги (100 зерен), подібності сортів за твердістю і кольором зернівок. З'ясування фізіологічних особливостей надало можливість класифікувати зразки пшениць на декілька типових груп, а саме: М'яку безосту білу, М'яку безосту червону, М'яку остисту білу, М'яку остисту червону, Тверду червону і білу, Черноусики, Черноколоски та Тверду білу бархатну (Дидусь, 1954).

Завдяки плідній праці агрономів-дослідників під керівництвом професора Харківського університету А. Є. Зайкевича було визначено основні положення класифікації ярих зернових і з'ясовано, що сорти ярої пшениці мають низьку стійкість та здатні набувати при зміні кліматичних і ґрунтових умов характерних ознак іншого сорту. Зверталася увага і на властивість стійких сортів спадково передавати вагові якості зерна. Також було визначено економічно вигідні сорти та з'ясовано, що найбільш стійкими є тверді сорти пшениці, тому що під час дослідження було помічено здатність м'яких сортів пшениці набувати властивостей, характерних твердим сортам. Із м'яких сортів відносно стійким виявився сорт Безостої білої, яка характеризувалася кращими спадковими властивостями.

При вивченні російських сортів пшениць А. Є. Зайкевич дійшов висновку, що пшениця здатна зазнавати значних змін під впливом зовнішніх умов. Звідси він робить висновок, що потрібно звернутися до «туземних» сортів пшениці і пошукати серед них відповідний культурний матеріал (Забаринский, 1903).

У 1890 р. в пошуках кращих сортів і засобів збереження вологи, а також підвищення морозостійкості пшениці учений організував широкі польові досліді із пшеницею на Морочанському дослідному полі (Гаркушенко, 1890).

У результаті тривалої поїздки для проведення дослідів над сортами пшениці по всіх губерніях чорноземної смуги професор А. Є. Зайкевич дійшов висновку, що росіяни мають «... прекрасний матеріал для розмноження більш стійких сортів пшениці, ніж перенесені до нас із Заходу іноземні сорти» (Зайкевич, 1891).

У 1891 р. учений виступив як організатор польових досліджень із російськими сортами пшениці, у зв'язку з чим видав брошуру «Об исследовании культуры русских пшениц», у якій розробив єдину методологію польових досліджень (Зайкевич, 1891). Але заплановані А. Є. Зайкевичем досліді були проведені лише частково через недостачу коштів.

Робота дослідних полів ХТСТГ зі з'ясування кращих місцевих сортів польових злакових рослин сприяла розв'язанню нагальних питань сільських господарств краю та розвитку селекційної роботи рослинництва в Україні. А. Є. Зайкевич надавав першочергове значення підйому врожайності зернових культур, особливо пшениці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вагомим внеском Анастаса Єгоровича Зайкевича в сільськогосподарську науку вважається те, що він окреслив раціональні шляхи покращення вітчизняних сортів пшениці. Проводилася робота по визначенню фізіологічних особливостей та ознак насіння пшениці: схожості, ваги, подібності сортів за твердістю й кольором зернівок. З'ясування фізіологічних особливостей надало можливість класифікувати зразки пшениці на декілька типових груп. Учений зібрав 420 зразків російської пшениці й організував польові досліді, використовуючи всі ці сорти. А. Є. Зайкевич надавав першочергове значення підйому врожайності зернових культур, а серед них особливо пшениці.

Учений володів винятково широким діапазоном інтересів, дивовижною науковою інтуїцією, заклав основи нових наукових напрямків, програм і концепцій зокрема в галузі рослинництва, які є актуальними й становлять науковий і практичний інтерес сьогодні.

Окрім дослідів у рослинництві до кола наукових пошуків А. Є. Зайкевича входили питання підвищення продуктивності тваринництва, зокрема вівчарства. Не обминув учений і проблеми бджільництва, шовківництва та багатьох інших, що потребували негайного розв'язання, що і є перспективою подальших розвідок.

Список використаних джерел і літератури

1. Вергунов В. А. (2006). Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ : Аграрна наука. 492 с.
2. Винер В. В. (1922). Сельскохозяйственное опытное дело. (Краткий исторический очерк и обзор программ русских сельскохозяйственных опытных учреждений (1840–1910 гг.): лекции, читанные на курсах по сельскохозяйственному опытному делу при Петровской сельскохозяйственной академии. Москва: Наркомзем «Новая деревня». 108 с.
3. Гаркушенко Г. П. (1890). Морочанское опытное поле. Отчет о работах произведенных в 1888–1889 году. *Отчеты, доклады и журналы. Харьковское Общество Сельского Хозяйства и сельскохозяйственной промышленности.* № 2. 267 с.
4. Дидусь В. И. (1954). Краткий обзор работ по селекции озимой пшеницы за 1911–1953 гг. Сборник научных трудов за 1951 – 1953 гг. Харьков. 150 с.
5. Дмитриев В. (1887). Отчет о работах, произведенных на опытных полях. (Студенковское опытное поле): материалы для решения некоторых вопросов по культуре зерновых хлебов. Харьковское Общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Харьков : Окружный Штаб. 20 с.
6. Дояренко А. Г. (1903). II-ой съезд по сельскохозяйственному опытному делу. *Вестник сельского хозяйства.* № 1. С. 12–15.
7. Забаринский П. (1903). Обзор деятельности опытных полей Харьковского Общества Сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Харьков : И. М. Варшавчика. 263 с.
8. Зайкевич А. Е. (1891). Об исследовании культуры русских пшениц. Харьков : Тип. А. Н. Гусева. 12 с.
9. Иванов С. З. (1956). Герой труда А. Е. Зайкевич: (к 25-летию со дня смерти). *Земледелие.* № 10. С. 100–105.
10. Недокучаев Н. К. (1929). История сельскохозяйственного опытного дела. *Опытное дело в полеводстве. Теория и практика.* С. 3–41.
11. Чайка Н. Г. (2009). Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07. Київ. 40 с.

References

1. Verhunov, V. A. (2006). *Narysy istoriyi ahrarnoyi nauky, osvity ta tekhniky [Essays on the history of agricultural science, education and technology]*. Kyiv : Ahrarna nauka [in Ukrainian].

2. Viner, V. V. (1922). *Selskohozyaystvennoe opytnoe delo. (Kratkiy istoricheskiy ocherk i obzor programm russkih selskohozyaystvennyih opyitnyih uchrezhdeniy (1840–1910 gg.) : lektsii, chitannyye na kursah po selskohozyaystvennomu opyitnomu delu pri Petrovskoy selskohozyaystvennoy akademii [Agricultural experimental work. (A brief historical outline and review of the programs of Russian agricultural experimental institutions (1840–1910): lectures given at the courses on agricultural experimental business at the Petrovsky Agricultural Academy].* Moskva : Narkomzem «Novaya derevnya» [in Russian].
3. Garkushenko, G. P. (1890). Morochanskoe opytnoe pole. Otchet o rabotah proizvedennyih v 1888–1889 godu [Morochany experimental field. Report on the work produced in 1888–1889]. *Otchetyi, doklady i zhurnaly. Harkovskoe Obschestvo Selskogo Hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyishlennosti – Reports, reports and magazines. Kharkov Society of Agriculture and Agricultural Industry, 2, 267* [in Ukrainian].
4. Didus, V. I. (1954). Kratkiy obzor rabot po selektsii ozimoy pshenitsyi za 1911–1953 gg. Sbornik nauchnyih trudov za 1951 – 1953 gg. [Brief review of works on selection of winter wheat for 1911–1953. Collection of scientific papers for 1951 – 1953]. Harkov [in Ukrainian].
5. Dmitriev, V. (1887). *Otchet o robotah, proizvedennyih na opyitnyih polyah. (Studenkovskoe opytnoe pole): materialy dlya resheniya nekotoryih voprosov po kulture zernovyih hlebov. Harkovskoe Obschestvo selskogo hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyishlennosti [Report on robots produced in experimental fields. (Studenkovskoye experimental field): materials for solving some issues on the culture of cereals. Kharkov Society of Agriculture and Agricultural Industry].* Harkov : Okruzhnyiy Shtab [in Ukrainian].
6. Doyarenko, A. G. (1903). II-oy s'ezd po selskohozyaystvennomu opyitnomu delu [II Congress on Agricultural Experimental Business]. *Vestnik selskogo hozyaystva – Herald of Agriculture, 1, 12–15* [in Ukrainian].
7. Zabarinskiy, P. (1903). *Obzor deyatelnosti opyitnyih poley Harkovskogo Obschestva Selskogo hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyishlennosti [Overview of the activities of the experimental fields of the Kharkov Society of Agriculture and Agricultural Industry]* Harkov : I. M. Varshavchika [in Ukrainian].
8. Zaykevich, A. E. (1891). *Ob issledovanii kulturyi russkih pshenits [About the study of the culture of Russian wheat].* Harkov : Tip. A. N. Guseva [in Ukrainian].
9. Ivanov, S. Z. (1956). Geroy truda A. E. Zaykevich: (k 25-letiyu so dnya smerti) [Hero of Labor A. E. Zaikevich: (on the 25th anniversary of his death)]. *Zemledelie – Agriculture, 10, 100–105* [in Ukrainian].
10. Nedokuchaev, N. K. (1929). Istoriya selskohozyaystvennogo opyitnogo dela [History of agricultural experimental business]. *Opyitnoe delo v polevodstve. Teoriya i praktika – Experienced field work. Theory and practice, 3–41* [in Ukrainian].
11. Chayka, N. H. (2009). Stanovlennya ta rozvytok naukovykh ustanov pry silskohospodarskykh tovarystvakh Pravoberezhnoyi Ukrayiny (druha polovyna ХІХ – pochatok ХХ ст.) [Formation and development of scientific institutions at agricultural societies of the Right-Bank Ukraine (second half of the 19th - early 20th centuries)] *avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : Kyiv* [in Ukrainian].